

Atomy w zewnętrznym polu magnetycznym i elektrycznym

1. Kwantowanie przestrzenne momentów magnetycznych i rezonans spinowy
2. Efekt Zeemana (normalny i anomalny) oraz zjawisko Paschena-Backa
3. Efekt Starka

$$|\vec{L}| = \sqrt{L(L+1)}\hbar \quad L_z = m_L \hbar$$

$$\vec{\mu}_{orb} = -\frac{e}{2m_e} \vec{L} = -g_L \frac{e}{2m_e} \vec{L} = -g_L \frac{\mu_B}{\hbar} \vec{L}$$

g_L czynnik bezwymiarowy, równy 1. Jest miarą stosunku momentu magnetycznego wyrażonego w magnetonach Bohra do momentu pędu wyrażonego w $\hbar$ (czynnik Landego).

$$\mu_{orb,z} = -m_L \mu_B = -m_L g_L \mu_B$$

$$|\vec{S}| = \sqrt{S(S+1)}\hbar \quad S_z = m_S \hbar$$

$$\vec{\mu}_S = -\frac{e}{m_e} \vec{S} = -g_S \frac{e}{2m_e} \vec{S} = -g_S \frac{\mu_B}{\hbar} \vec{S}$$

g_S jest tzw. czynnikiem Landego dla elektronu, w doświadczeniu $g_S = 2.0023$

$$\mu_{S,z} = -2m_S \mu_B = -m_S g_S \mu_B$$

$$\mu_B = \frac{eh}{4\pi m_e} = \frac{e\hbar}{2m_e} = 9.274078 \cdot 10^{-24} \text{ J/T} \quad \text{magneton Bohra}$$

Momenty magnetyczne związane z całkowitym momentem pędu $\mathbf{J}$, wektorową sumą spinowego i orbitalnego momentu pędu mają czynniki Landego zależne od orbitalnego momentu pędu $\mathbf{L}$ i spinowego momentu pędu $\mathbf{S}$.

Wektor momentu magnetycznego związany z ruchem orbitalnym jest antyrównoległy do wektora orbitalnego momentu pędu i podobnie spinowy moment magnetyczny jest antyrównoległy do wektora spinu elektronu.

Wektor momentu magnetycznego związanego z całkowitym momentem pędu $\mathbf{J}$ nie jest w ogólności antyrównoległy do wektora $\mathbf{J}$.

Kwantowanie przestrzenne momentów magnetycznych w zewnętrznym polu magnetycznym.

Opisując kwantowe wektory momentu pędu $\mathbf{L}$, $\mathbf{S}$ i $\mathbf{J}$ stwierdziliśmy, że ich rzuty na wyróżnioną oś mogą przybierać jedynie dyskretne wartości, opisywane przez magnetyczną liczbę kwantową (odpowiednio m , m_s , m_J).

Z kwantowymi wektorami momentu pędu związane są kwantowe momenty magnetyczne (m.m). Oddziaływania m.m ze sobą lub z zewnętrznym polem magnetycznym, wyróżniającym kierunek w układzie, powodują zniesienie degeneracji poziomów i ich rozszczepienie.

Kwantyzacja przestrzenna posłużyła nam do opisu sprzężenia spin-orbita: oddziaływania spinowego i orbitalnego momentu magnetycznego w (lekkich) atomach. Teraz zajmiemy się oddziaływaniem m.m z zewnętrznym polem.

Jeżeli dipol magnetyczny umieścimy w jednorodnym polu magnetycznym B , to doznaje on działania momentu obrotowego $M = \mu \times B$, co powoduje precesję wokół kierunku pola magnetycznego.

Żyroskop atomowy: elektronowy rezonans

paramagnetyczny (EPR)

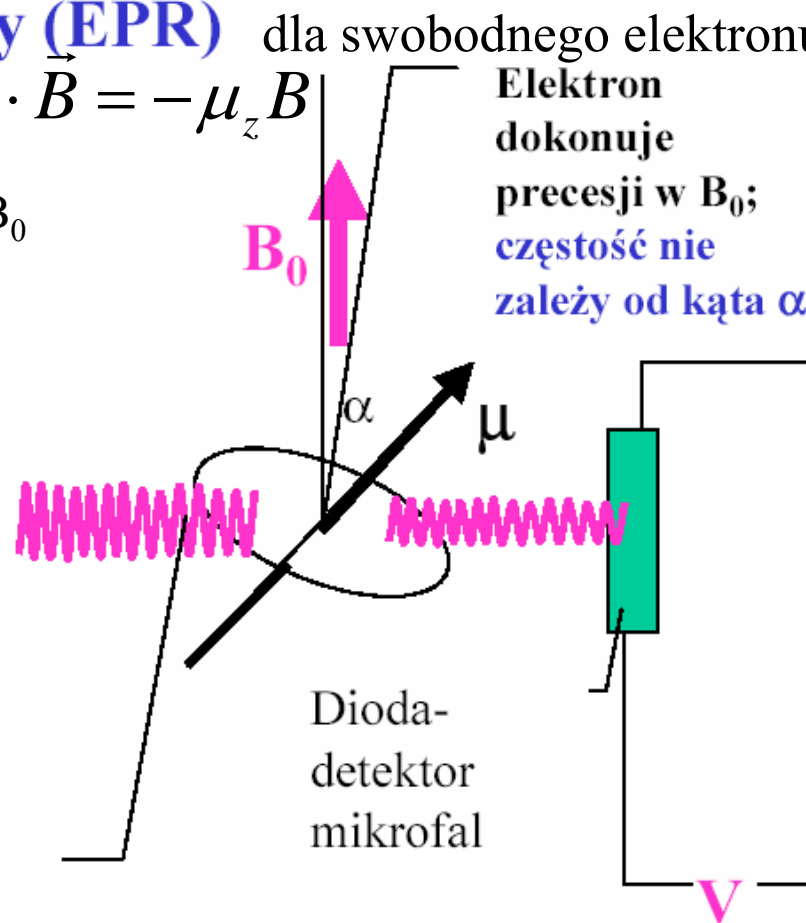
Magnetyczna energia dipola: $V_{mag} = -\vec{\mu} \cdot \vec{B} = -\mu_z B$ dla swobodnego elektronu

Elektron może mieć dwie energie w polu B_0 : Elektron dokonuje precesji w B_0 ; częstość nie zależy od kąta α

$E_+ = -g_S \mu_B B_0/2$ lub $E_- = +g_S \mu_B B_0/2$ $\Delta E = g_S \mu_B B_0$

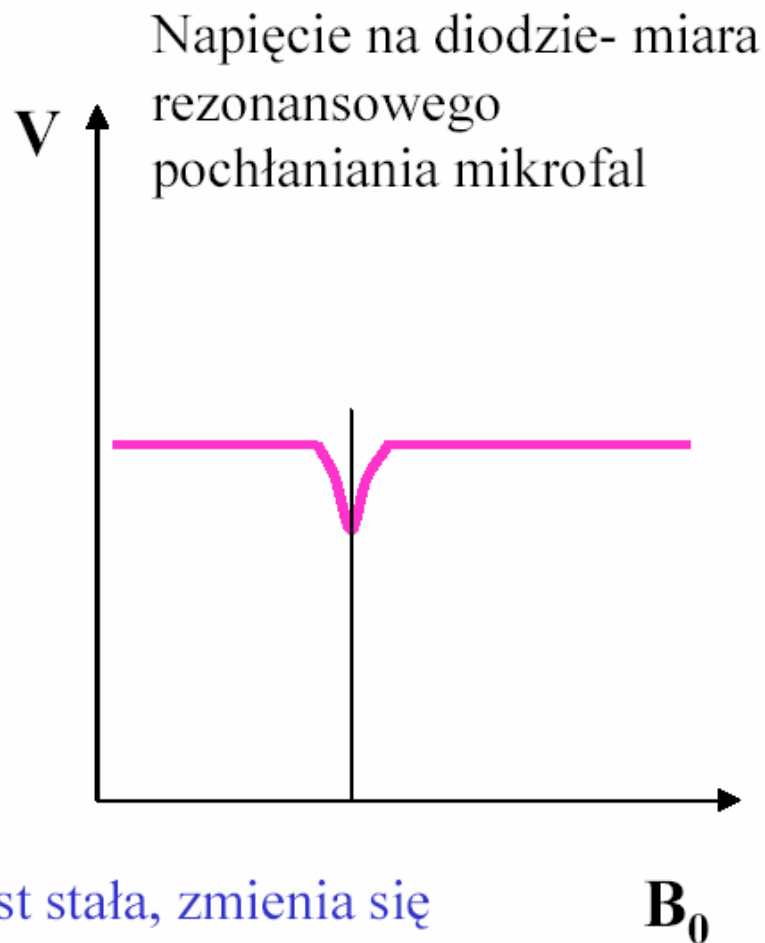
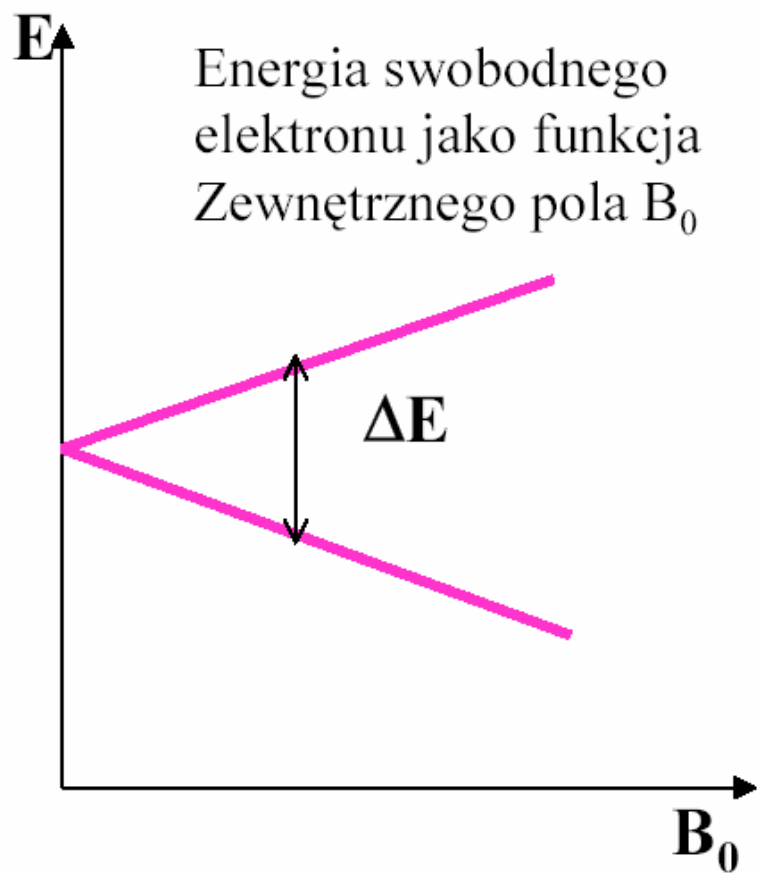
Dostarczając energię $h\nu = \Delta E$ za pomocą mikrofal o $B(t) = B \cos(2\pi\nu t)$ powodujemy przejścia między dwoma ustawieniami momentów spinowych.

Mając mikrofałę o stałej częstości ν możemy zmieniać pole B_0 tak długo aż zaobserwujemy rezonans.

Mikrofała dostarcza zmiennego pola magn. $B(t)$ prostopadłego do B_0 i powoduje zmianę kąta α

Kwantowanie przestrzenne w zewnętrznym polu magnetycznym. Model wektorowy raz jeszcze

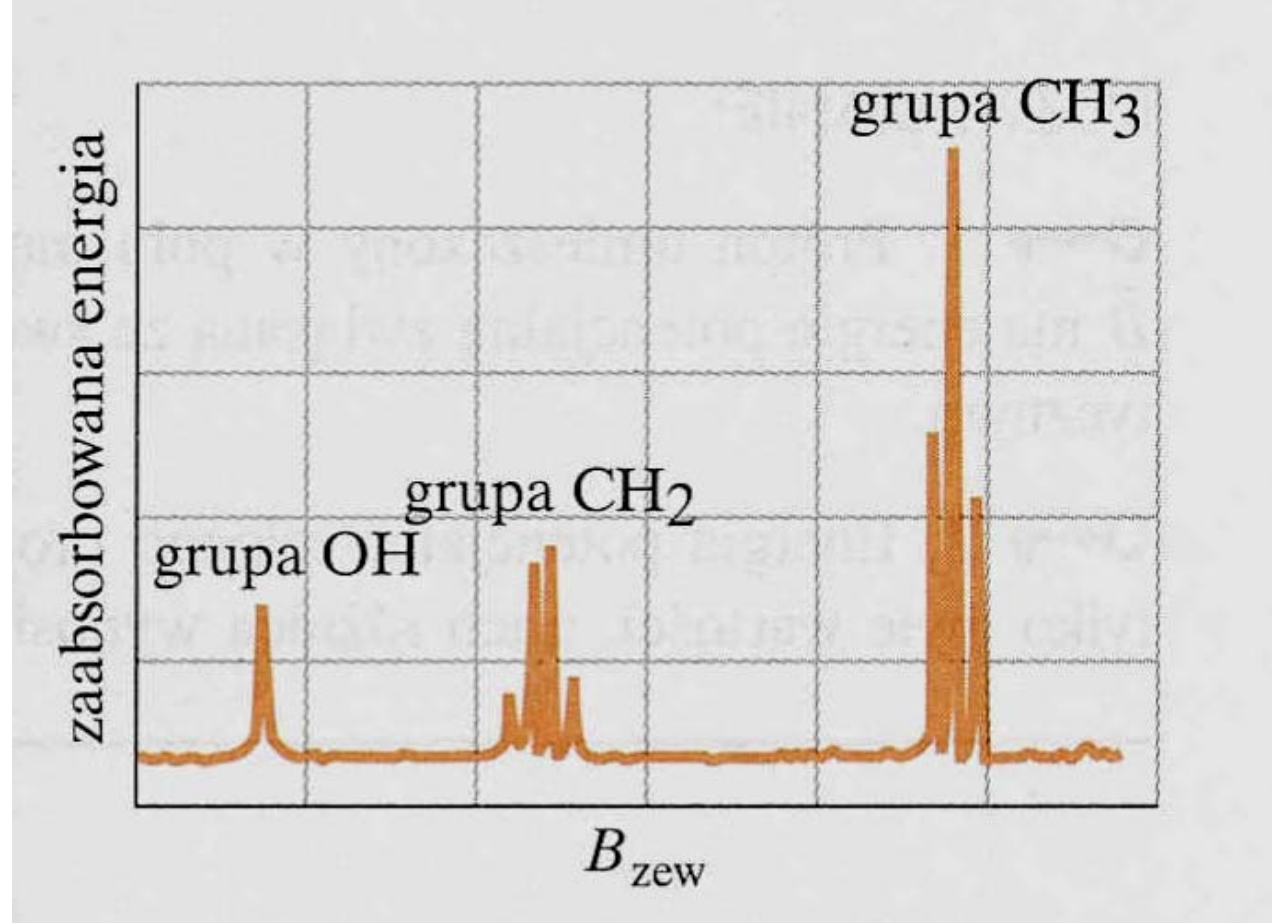
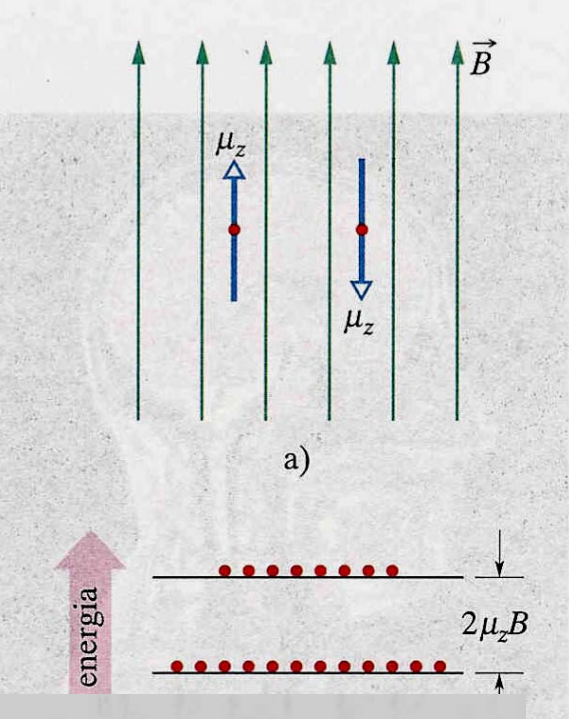
Z przyczyn technicznych częstość mikrofal jest stała, zmienia się natomiast B_0 dopasowując jego wartość tak, żeby nastąpił rezonans.

Zjawisko EPR (ESR) wykorzystuje się mi. do pomiarów momentów magnetycznych, czynników giromagnetycznych i czynników Landego dla różnych atomów i dla elektronów.

W podobny sposób można mierzyć własności magnetyczne jąder atomowych (NMR- Nuclear Magnetic Resonance) ale charakterystyczne częstości przejść są o trzy rzędy wielkości mniejsze od tych z ESR.

Rezonans spinowy elektronowy – mikrofałe (długości cm)

Rezonans spinowy jądrowy – fale radiowe (długości m)

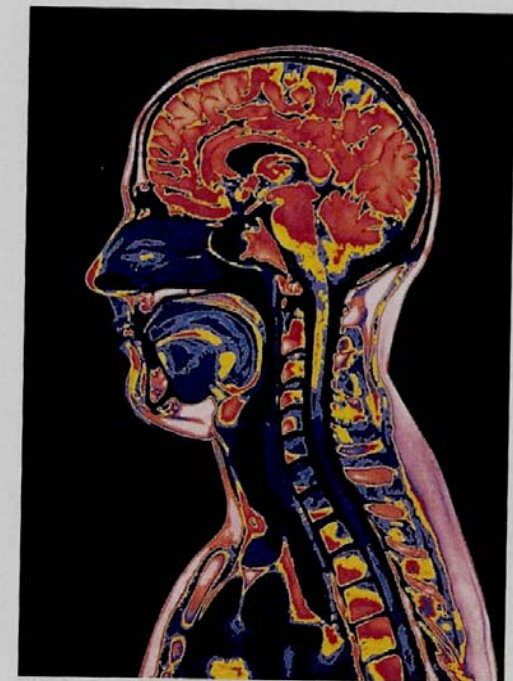

Widmo jądrowego rezonansu magnetycznego dla etanolu

Magnetyczny rezonans jądrowy

$$h\nu = 2\mu_z B$$

$$h\nu = 2\mu_z (B_{zew} + B_{lok})$$

Efekt Zeemana i zjawisko Paschena-Backa.

Rozszczepienie poziomów atomowych w **niezbyt silnym** zewnętrznym polu magnetycznym to efekt Zeemana.

Rozróżniamy 2 rodzaje efektu Zeemana:

- **Normalny EZ**: zaobserwowany wcześniej, dotyczy przejść pomiędzy stanami o czysto orbitalnych momentach pędu, gdzie obserwujemy dwie lub trzy linie (tryplet zeemanowski),
- **Anomalny EZ**: występuje dla stanów o nieznikającym spinowym momencie magnetycznym; obserwuje się więcej linii niż w przypadku normalnego EZ.

W silnych polach oba efekty Zeemana przechodzą w **zjawisko Paschena-Backa**.

Efekt zaobserwowany przez Zeemana w 1896r. to efekt anomalny, rozszczepienie dubletu sodowego w polu magnetycznym.

Efekt Zeemana

Określenia „normalny” i „anomalny” są historyczne. W rzeczywistości bardziej typowy i częściej spotykany jest anomalny efekt Zeemana, czyli rozszczepienie w polu magnetycznym poziomów o pewnej dowolnej (ale dozwolonej) kombinacji liczb kwantowych L , S i J (dla stanów jednoelektronowych l , s i j).

Efekt Zeemana

Całkowity moment pędu $\mathbf{J}$ i związany z nim całkowity moment magnetyczny $\boldsymbol{\mu}_J$ dokonują precesji dookoła kierunku pola $\mathbf{B}$. Dodatkowa energia sprzężenia magnetycznego:

$$\Delta E_{m_J} = -\vec{\boldsymbol{\mu}}_J \cdot \vec{\mathbf{B}} = -(\boldsymbol{\mu}_J)_Z \mathbf{B} = +m_J g_J \mu_B \mathbf{B} \quad \text{gdzie } m_J = j, j-1, \dots, -j$$

Ponieważ magnetyzmowi orbitalnemu i spinowemu odpowiadają różne stosunki giromagnetyczne, wektor momenty magnetycznego $\boldsymbol{\mu}_J$ nie jest na ogół antyrównoległy do $\mathbf{J}$. Wektory są antyrównoległe wtedy gdy $S=0$ co ma miejsce w normalnym zjawisku Zeemana.

W przypadku anomального efektu Zeemana wektor $\boldsymbol{\mu}_J$ nie jest antyrównoległy do wektora $\mathbf{J}$. Dokonuje szybkiej precesji dookoła $\mathbf{J}$, mierzalna jest średnia wartość rzutu $\boldsymbol{\mu}_J$ na kierunek $\mathbf{J}$: $(\boldsymbol{\mu}_J)_J$ (patrz następna transparenta). W zewnętrznym polu $\mathbf{B}$ rzut $(\boldsymbol{\mu}_J)_J$ wykonuje powolną precesję dookoła $\mathbf{B}$.

Efekt Zeemana-obliczenie czynnika g_j

Rzut μ_J na kierunek $\mathbf{J}$ czyli $(\mu_J)_J$ obliczamy następująco:

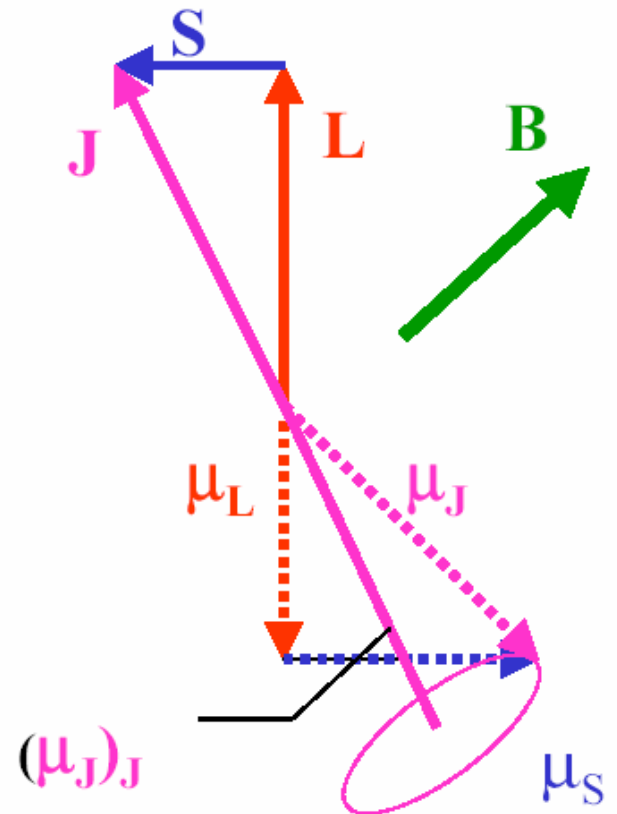
$$\begin{aligned} |(\mu_J)_J| &= |\mu_L| \cos(\angle \vec{L}, \vec{J}) + |\mu_S| \cos(\angle \vec{S}, \vec{J}) = \\ &= \mu_B \left[\sqrt{L(L+1)} \cos(\angle \vec{L}, \vec{J}) + 2\sqrt{S(S+1)} \cos(\angle \vec{S}, \vec{J}) \right] = \\ &= \frac{3J(J+1) + S(S+1) - L(L+1)}{2\sqrt{J(J+1)}} \mu_B = g_J \sqrt{J(J+1)} \mu_B \end{aligned}$$

zaś czynnik Landego

$$g_J = 1 + \frac{J(J+1) + S(S+1) - L(L+1)}{2J(J+1)}$$

W przypadku $S=0, L=J$ i $g_J=1$

W przypadku $L=0, J=S$ i $g_J=2$

Efekt Zeemana – poprawka od oddziaływania $(\mu_J)_J$ z **B**

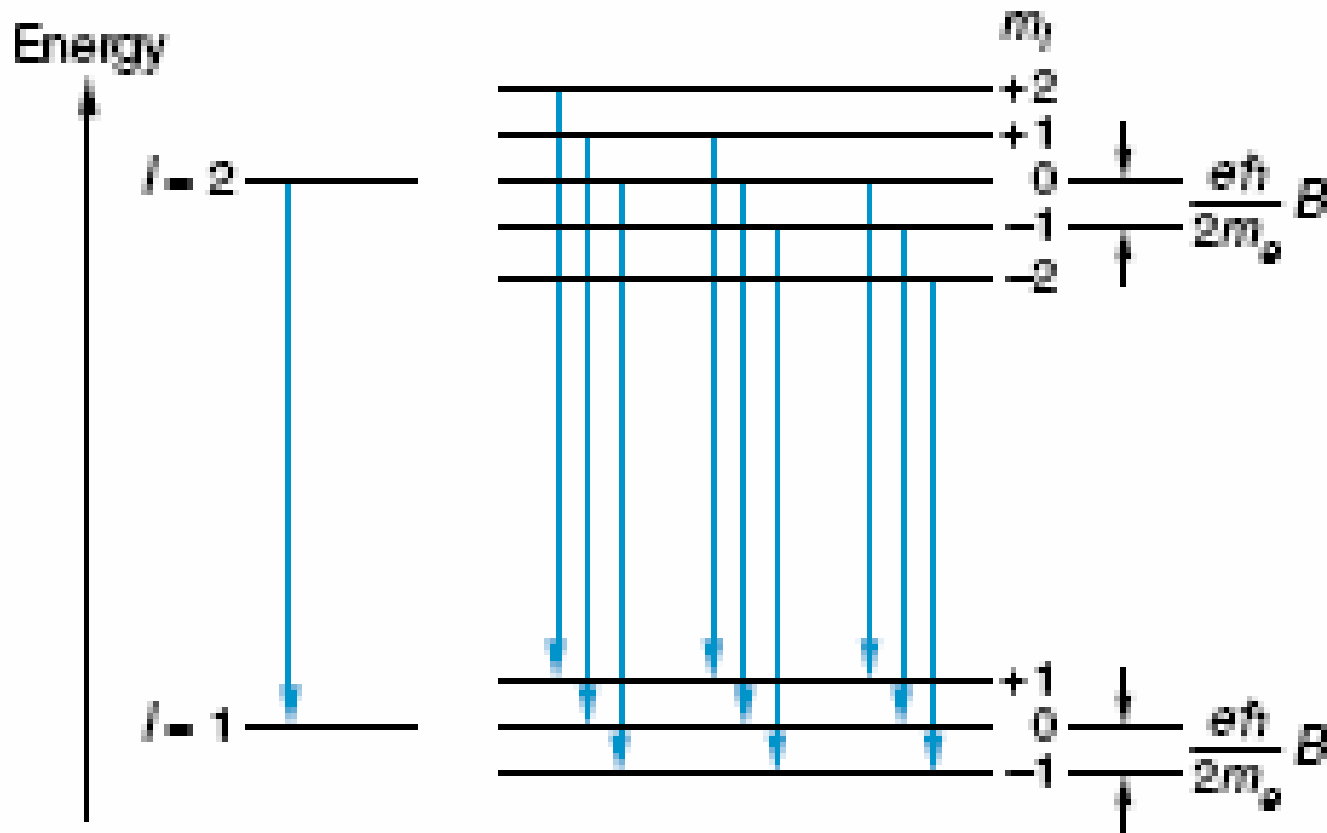
$$\mathbf{E}_{m_J} = m_J g_J \mu_B \mathbf{B}$$

Normalny efekt Zeemana

Normalne zjawisko (efekt) Zeemana jest obserwowane w ciężkich atomach umieszczonych w zewnętrznym polu magnetycznym. Zachodzi dla stanów wieloelektronowych o znikającym całkowitym spinie $S=0$.

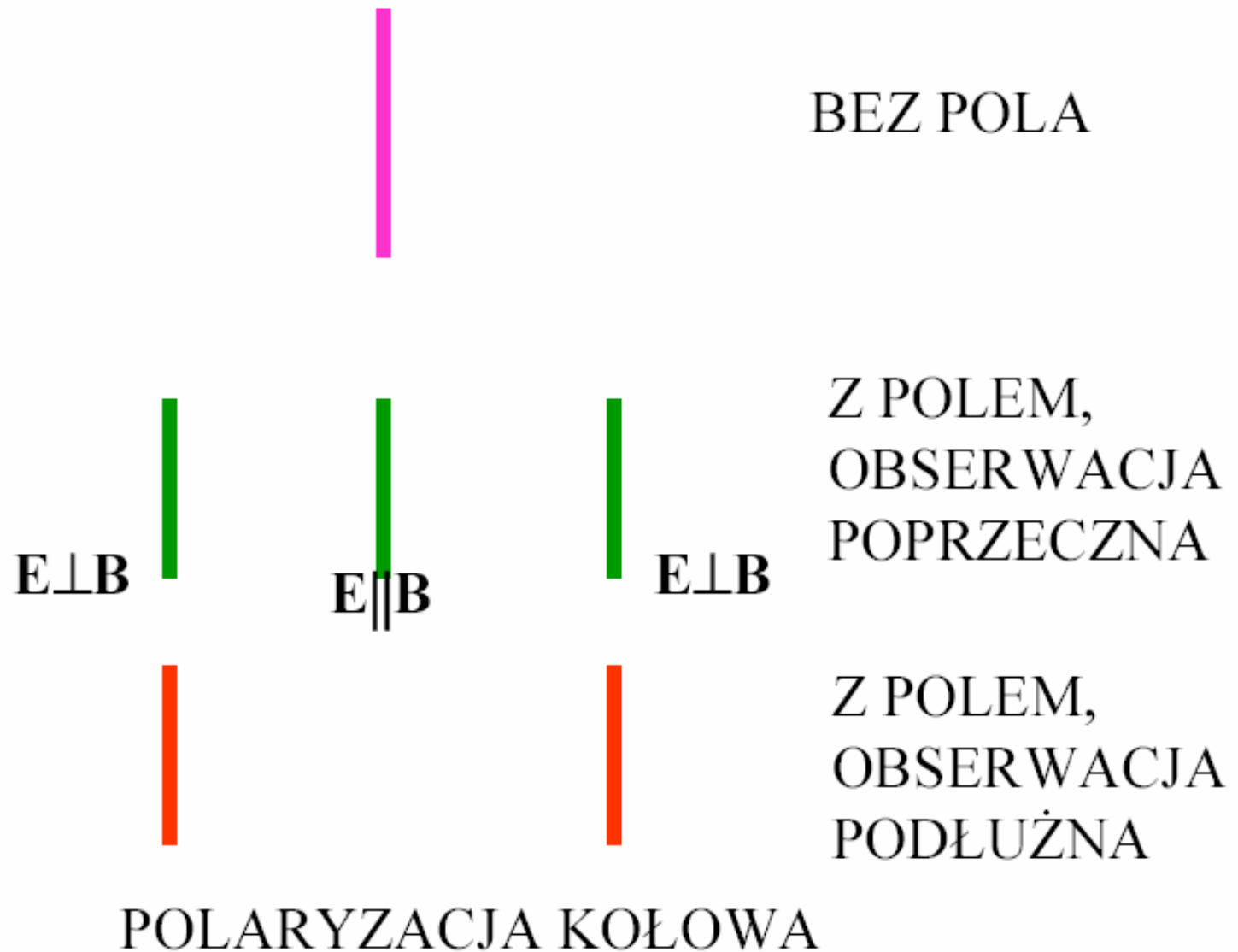
Liczba obserwowanych linii zależy od kierunku obserwacji:

- Obserwując w kierunku poprzecznym do zewnętrznego pola widzimy 3 linie (tryplet zeemanowski): jedną w położeniu pierwotnym i dwie symetrycznie przesunięte linie składowe. Światło spolaryzowane jest liniowo.
- Obserwując w kierunku równoległym do pola zewnętrznego widzimy dwie linie symetrycznie rozszczepione. Światło spolaryzowane jest kołowo.

Rozszczepienie energetyczne dla normalnego efektu Zeemana w przypadku poziomów $l=2$ i $l=1$, będących singletami spinowymi. Każdy poziom rozszczepia się na $2l+1$ poziomów. Reguły wyboru: $\Delta m_j = 0, \pm 1$ powodują, że w efekcie obserwujemy trzy linie.

Normalny efekt Zeemana cd.

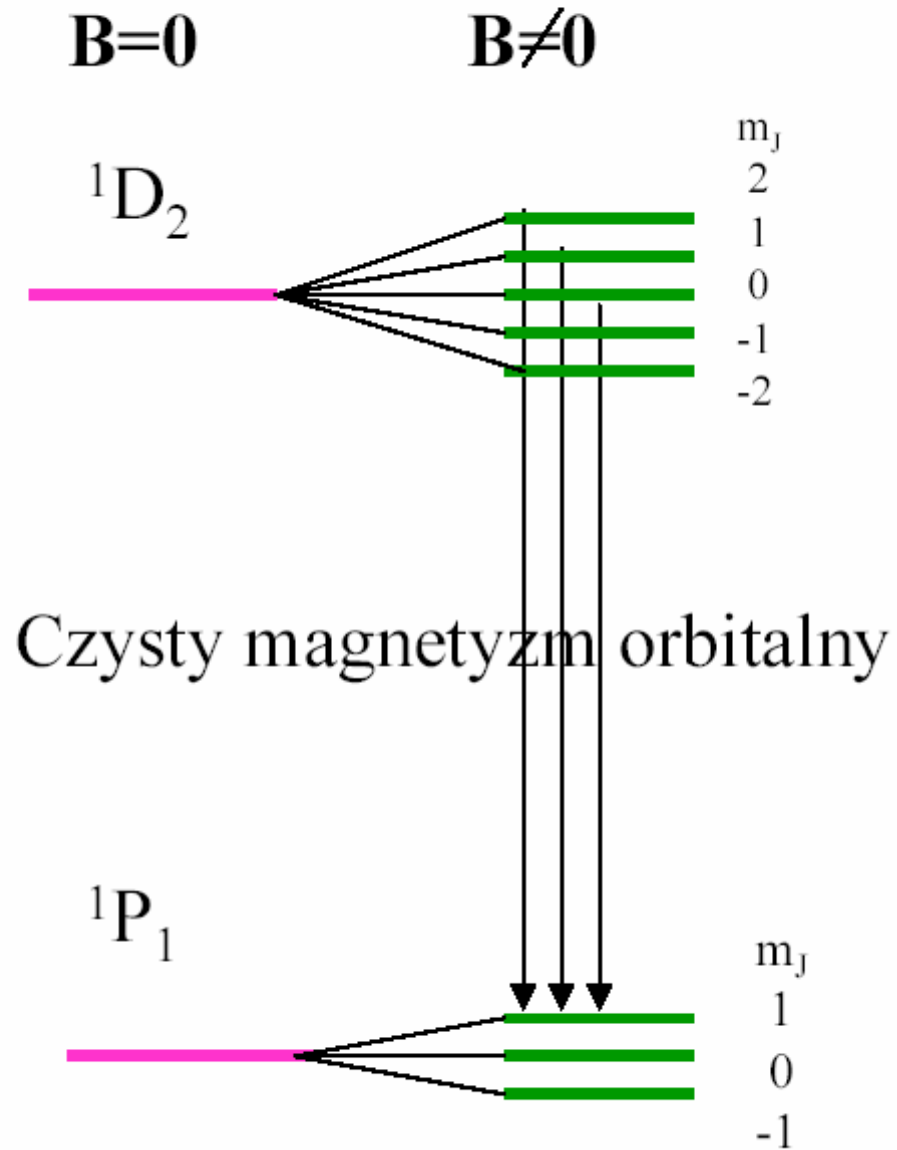
Normalny efekt Zeemana cd.

Schemat normalnego rozszczepienia Zeemana linii kadmu 643,8 nm.

Reguły wyboru:

$$\Delta m_J = 0, \pm 1$$

oraz jednakowe rozszczepienia związane z $g_J=1$ powodują powstawanie 3 linii.

Anomalny efekt Zeemana

Obliczymy czynniki Landego i rozszczepienia dla stanów dubletu sodu:

Widmo sodu jest zdominowane przez żółty dublet: $\lambda_1=588.95\text{nm}$, $\lambda_2=589.59\text{nm}$,
związany z przejściem 3P do 3S.

$${}^2S_{1/2}: s=1/2, l=0, j=1/2, g_{1/2} = 2, \quad \mathbf{g_{1/2} m_{1/2} = -1, +1}$$

$${}^2P_{1/2}: s=1/2, l=1, j=1/2; g_{1/2} = 2/3, \quad \mathbf{g_{1/2} m_{1/2} = -1/3, +1/3}$$

$${}^2P_{3/2}: s=1/2, l=1, j=3/2; g_{3/2} = 4/3, \quad \mathbf{g_{1/2} m_{3/2} = -6/3, -2/3, +2/3, 6/3}$$

Anomalne zjawisko Zeemana

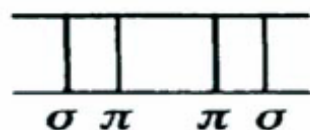
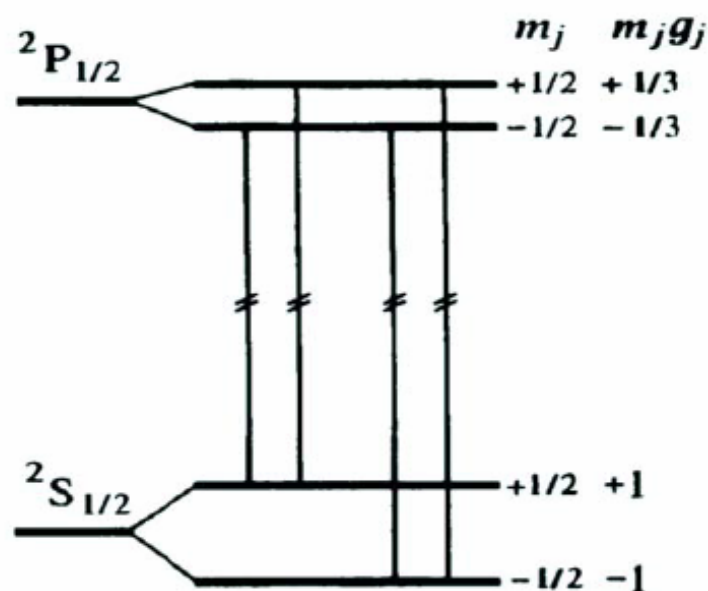
linie D_1 i D_2 atomu sodu (Na) w polu magnetycznym

linia D_1

$g=2/3$

$g=2$

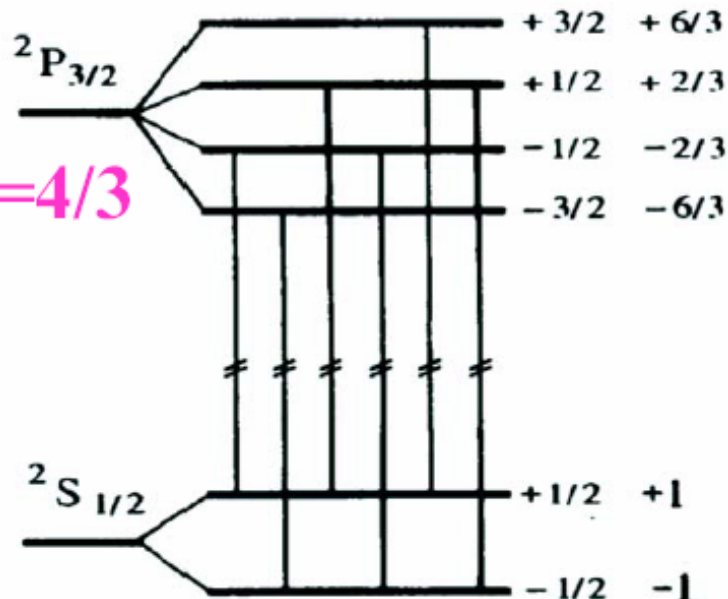
4 linie

linia D_2

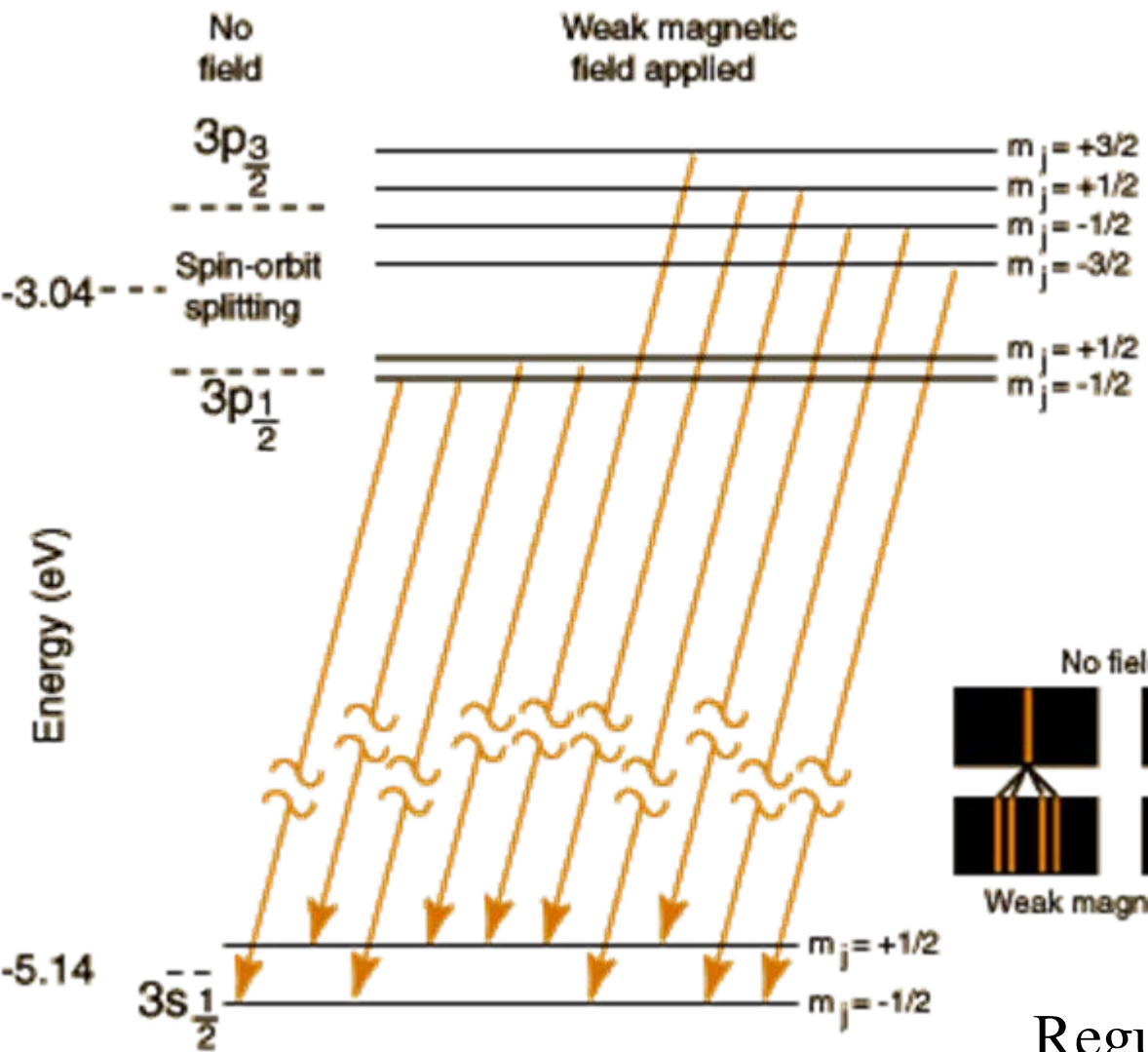
$g=4/3$

$m_j \quad m_j g_j$

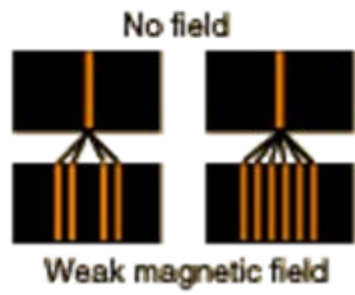

6 linie

REGUŁY WYBORU: $\pi : \Delta m = 0$
 $\sigma : \Delta m = \pm 1$

Term	J	L	S	g_L
3p _{3/2}	3/2	1	1/2	4/3
3p _{1/2}	1/2	1	1/2	2/3
3s _{1/2}	1/2	0	1/2	2

Reguły wyboru:
 $\Delta m_j = 0, \pm 1$

Znaczenie efektu Zeemana

Efekt Zeemana znosi degenerację stanów ze względu na m_J . Czynniki Landego są jednoznaczными funkcjami liczb kwantowych L, S, J .

EZ jest więc niezastąpionym narzędziem w empirycznej analizie liczb kwantowych związanych ze stanami atomowymi.

Dygresja: w wielu zagadnieniach fizycznych wyznaczenie liczb kwantowych stanów wymaga zniesienia degeneracji i zaobserwowania przesunięć linii widmowych. Pole magnetyczne, pole elektryczne, ciśnienie osiowe w kryształach to typowe czynniki znoszące degenerację poziomów.

Zjawisko Paschena-Backa

Efekt Zeemana - rozszczepienie linii w słabych polach magnetycznych. „Słaby” znaczy tu taki, że nie zaburza struktury subtelnej i nie rozsprzęga spinowych i orbitalnych momentów magnetycznych związanych ze sobą sprzężeniem spin-orbita.

Np. dla dubletu sodu rozszczepienie linii wynosi ok. 17.2 cm^{-1} , zaś rozszczepienie Zeemana w polu $B=3\text{T}$ wynosi ok. 1 cm^{-1} . Pole 3T jest więc „słabym” polem dla sodu. Dla litu, który ma mniejsze Z i słabsze sprzężenie spin-orbita, analogiczny dublet rozszczepiony jest zaledwie o 0.3 cm^{-1} . Pole 3T jest więc „silne” dla litu.

Zjawisko Paschena- Backa

W „silnych” polach magnetycznych struktura linii widmowych ulega uproszczeniu. Wektory $\mathbf{L}$ i $\mathbf{S}$ i związane z nimi momenty magnetyczne nie są już sprzężone i niezależnie wykonują precesję dookoła $\mathbf{B}$. Nie można wprowadzić całkowitego momentu pędu $\mathbf{J}$. Liczba kwantowa J związana z całkowitym momentem pędu nie ma wtedy sensu.

Moment magnetyczny orbitalny i spinowy kwantowane są niezależnie. Poprawka do energii stanu zależy wtedy od m_L i m_S :

$$\mathbf{E}_{m_L, m_S} = (m_L + 2m_S) \mu_B \mathbf{B}$$

Zjawisko Paschena- Backa

Rozszczepienie linii dane jest wzorem:

$$\Delta E = (\Delta m_L + 2\Delta m_S) \mu_B B$$

Obowiązują reguły wyboru dla zmiany orbitalnego momentu pędu:

$$\Delta m_L = 0, \pm 1$$

uzupełnione o zakaz odwracania spinu elektronu:

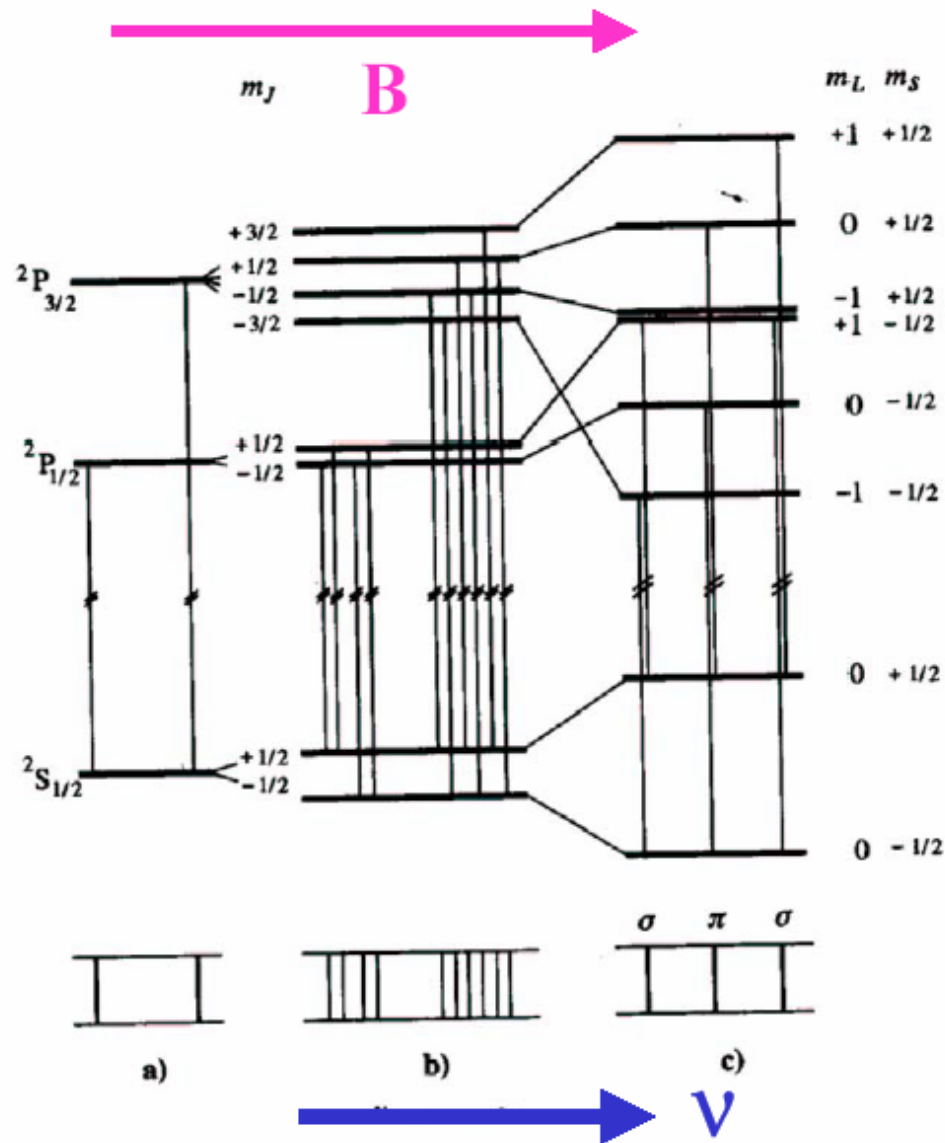
$$\Delta m_S = 0$$

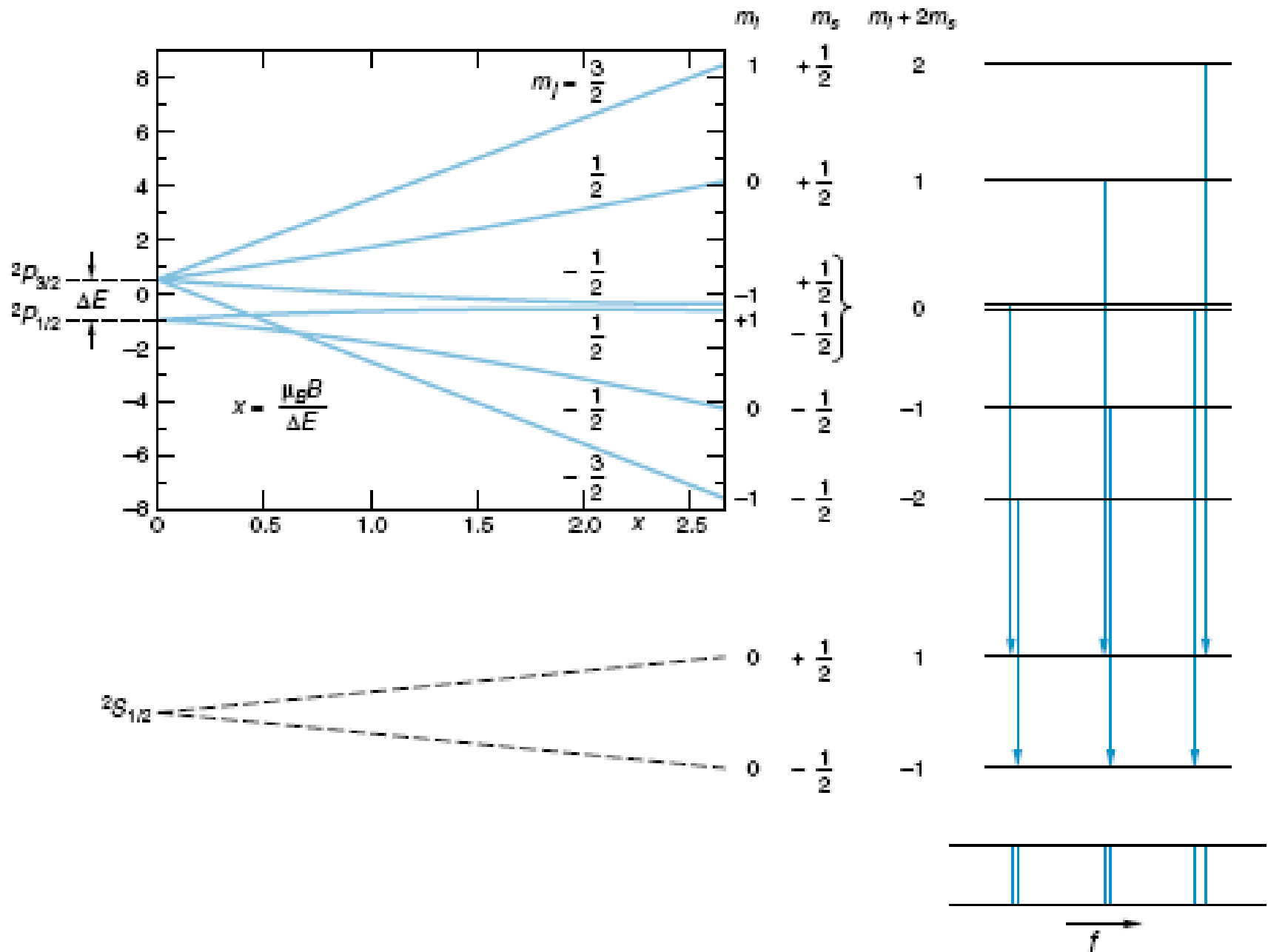
Zjawisko Paschena- Backa

Rozszczepienie dubletu sodu w coraz to silniejszym polu magnetycznym.

Kolejno widzimy: a) rozszczepienie subtelne $B=0$, b) anomalny efekt Zeemana (4 i 6 linii), c) zjawisko Paschena-Backa (3 linie, podobne do normalnego EZ).

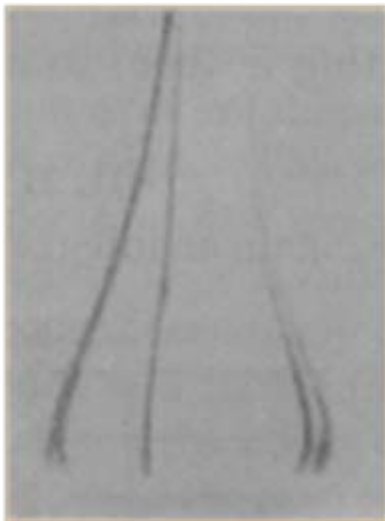
Zjawisko Paschena-Backa

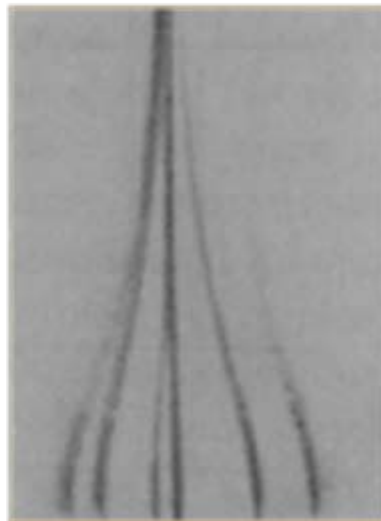
Efekt Starka

Stark effect splitting of the helium transition at 438.8 nm.

Increasing
electric field

Light polarized
parallel to field

Light polarized
perpendicular
to electric field

W 1913r. Stark zaobserwował rozszczepienie linii serii Balmera atomu wodoru w obecności pola elektrycznego.

Trudności obserwacji zjawiska Starka polegają na konieczności wytworzenia silnych pól elektrycznych, rzędu 10^5 - 10^6 V/cm

Foster, J. S., J. Frank. Inst. 209, 585, (1930)

Efekt Starka

Obserwujemy:

- w atomach wodoru i podobnych – rozszczepienie stanów o liczbach kwantowych l różnych od zera oraz linii widmowych związanych z tymi stanami. Rozszczepienie to jest proporcjonalne do natężenia pola E . To tzw. **liniowe zjawisko Starka** występuje wtedy, gdy degeneracja ze względu na liczbę kwantową l jest zdejmowana przez zewnętrzne pole elektryczne, a nie została wcześniej usunięta przez wewnętrzne pola atomowe
- we wszystkich innych atomach, proporcjonalne do kwadratu natężenia pola elektrycznego E^2 . Jest to tzw. **kwadratowe zjawisko Starka**.

Kwadratowe zjawisko Starka można wyjaśnić modelem intuicyjnym – pole elektryczne indukuje w atomie moment dipolowy $\mathbf{p} = \alpha \mathbf{E}$, gdzie α jest polaryzowalnością atomu. α jest oczywiście funkcją liczb kwantowych stanu atomu i zależy od konfiguracji elektronowych. Pole elektryczne działa na ten indukowany moment dipolowy, a energia oddziaływania dana jest jako:

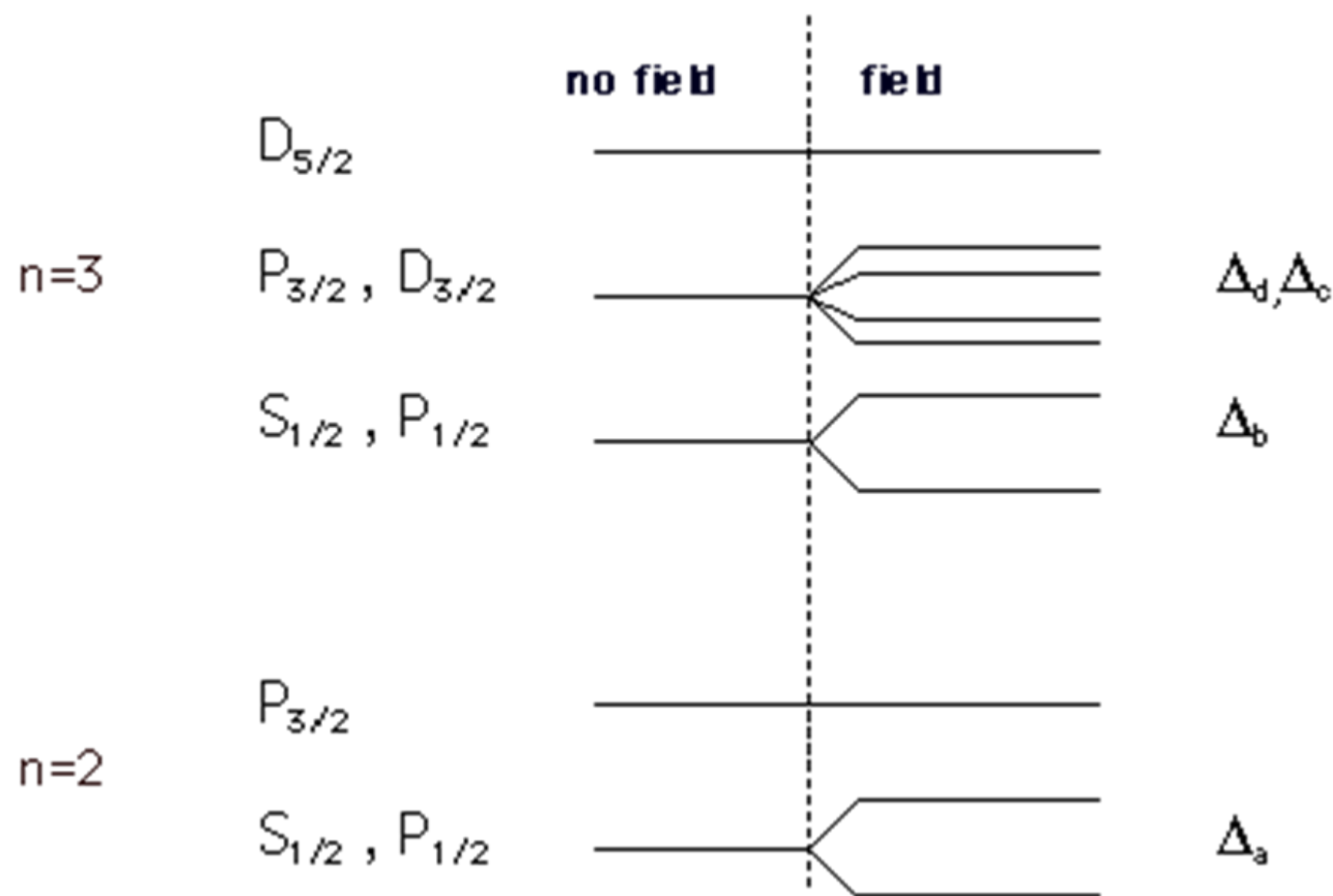
$$V_{el} = \frac{1}{2} \vec{p} \cdot \vec{E} = \frac{1}{2} \alpha E^2$$

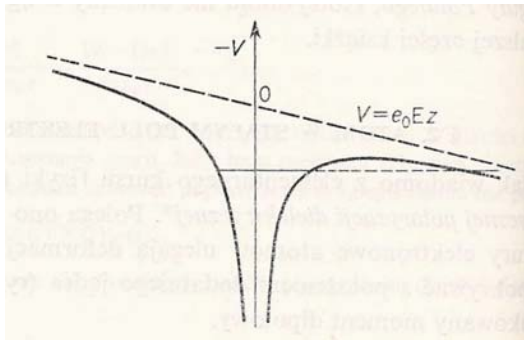
Liniowe zjawisko Starka można wytłumaczyć wyłącznie w ramach mechaniki kwantowej. Istniejąca degeneracja stanów l jest zdejmowana przez pole elektryczne.

Okazuje się, że w zjawisku Starka stany o takich samych bezwzględnych wartościach magnetycznej liczby kwantowej m_j zachowują się tak samo.

Fine structure and

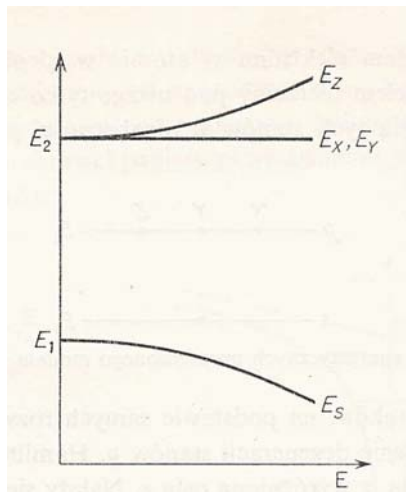
Weak field Stark effect for Hydrogen $H\alpha$

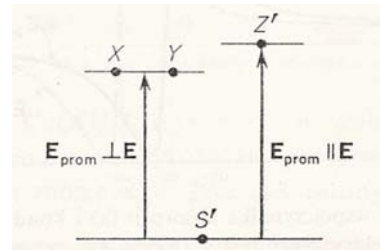

Wpływ pola elektrycznego na energię potencjalną w atomie

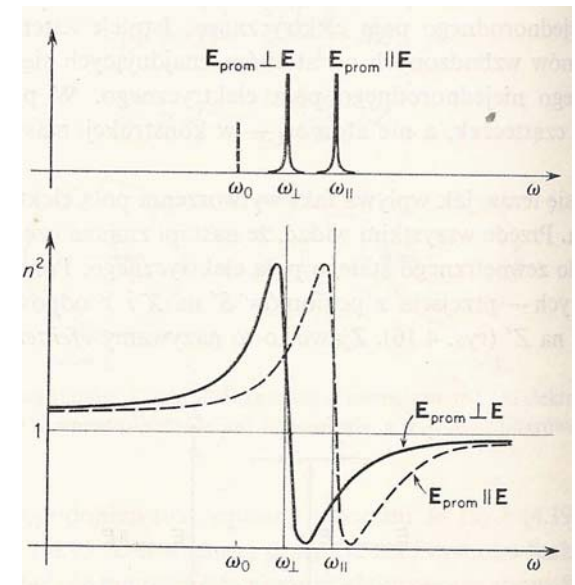
W efekcie Starka obserwujemy zjawisko wymuszonego polem elektrycznym dichroizmu, polegające na tym, że absorpcja światła zależy od jego polaryzacji. Zmiana współczynnika załamania jest też różna dla różnych kierunków polaryzacji światła. A zatem pole elektryczne wywołuje wymuszoną dwójłomność gazu atomowego. Zjawisko to nazywamy efektem Kerra.

Przesunięcie poziomów stanów 2s (dolny) i 2p (górny) w jednorodnym polu elektrycznym.

Reguły wyboru dla przejść optycznych dopilowanych w jednorodnym polu elektrycznym

Zależność współczynnika absorpcji i kwadratu współczynnika załamania dla pewnego pola E .